

ЛАТЕНТ ЖИНОЯТЛАР: МАЗМУН, САБАБЛАР ВА ОҚИБАТЛАР

Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий мактаби тингловчиси:

А.Шыныбеков

Аннотация: мақолада латент жиноятлар (яширин жиноятлар)нинг мазмуни, келиб чиқиш сабаблари ва оқибатлари таҳлил қилинган. Латент жиноятлар жамиятда содир бўладиган, аммо ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан аниқланмайдиган ёки қайд этилмайдиган жиноятлардир. Ушбу турдаги жиноятлар, қонунчилик тизимининг камчиликлари, жамоатчилик хабардорлигининг пастлиги, жабрланувчиларнинг қўрқиши ва ишончсизлиги каби омиллар билан боғлиқдир. Мақолада, латент жиноятлар жамиятдаги ижтимоий адолатнинг бузилишига, жиноятчиликнинг ривожланишига олиб келиши ва иқтисодий зарарлар етказишини кўрсатади. Шунингдек, латент жиноятлар билан курашиш учун жамиятда ҳуқуқий онгни ошириш ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг иш самарадорлигини яхшилаш кераклиги таъкидланган.

Калит сўзлар: латент жиноятлар, яширин жиноятлар, жиноятчилик, қонунчилик тизими, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, жамоатчилик хабардорлиги, коррупция, кибержиноятлар, ижтимоий адолат, жиноятчилик географияси.

Латент сўзи латин тилининг “latents (latentis)” сўзидан олинган бўлиб, “яширин, кўринмайдиган” деган маъноларни англатиб, реал яширин ёки рўйхатга олинмаган жиноятлар тушунилади. Латент жиноятлар ҳақиқатда содир этилган жиноятларнинг қисми ҳисобланади.

Бизга айонки, криминология фанида “латент”, яъни “яширин” жиноятчиликсиз жиноятчиликнинг ҳолати умумий тушунчасининг тавсифи тўлиқ бўлмайди.

Латент жиноятлар – бу жамиятда содир бўладиган, бироқ турли сабабларга кўра ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан аниқланмайдиган ёки қайд этилмайдиган жиноятлардир. Бундай жиноятлар нафақат ҳуқуқий тизимнинг заифлигини кўрсатади, балки жамиятдаги ижтимоий адолатнинг бузилишига ҳам сабаб бўлади. Мазкур мақолада латент жиноятларнинг мазмуни, уларнинг келиб чиқиш сабаблари ва оқибатлари таҳлил қилинади.

Дунёда латент жиноятчиликка қарши курашнинг асосий усулларида бири сифатида унинг келиб чиқиш сабаблари, шартлари ҳамда унга туртки бўлувчи омилларни аниқлашга эътибор қаратилмоқда. Бундай ёндашув бир вақтнинг ўзида ҳам назарий, ҳам амалий аҳамиятга эга эканлиги билан диққатга сазовордир.

Латент жиноятчилик ҳам бошқа жиноятлар каби криминологияда умумъэтироф этилган: “Жиноятчиликнинг умумий сабаблари ўзига хос намоён бўлиш хусусиятларига эга. Илмий жиҳатдан ушбу хусусиятларни билиш ижтимоий жараёнлар табиати ва

динамикаси ҳамда ижтимоийпсихологик омилларнинг жиноятчиликка таъсир этувчи механизмини очиб бериш билан боғлиқдир”.

Жамиятда у ёки бу ҳодисанинг, жумладан, латент жиноятчиликнинг пайдо бўлиш сабаблари асосан ижтимоий, иқтисодий, этнографик ва диний қарашлар билан боғлиқ. Бундай ҳудудий мазмунга эга бўлган кўрсаткичлар жиноятчилик географияси ва турларига бевосита таъсир ўтказади. Шунингдек, маълум минтақада шаклланган турмуш тарзи, омма психологияси, урф-одатлар, анъана, шаклланган дунёқарашлар ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлади.

Латент жиноятлар умумий криминология назариясида бўлгани каби объектив ва субъектив сабабларга боғлиқ жиноят ҳисобланади. Бунга жиноят қонунчилигидаги айрим номукамалликларнинг борлиги, жиноятларни рўйхатга олишнинг самарасизлиги, жиноий қилмишларнинг ҳисобини юритувчи органларнинг масъулиятсизлиги, келиб тушган маълумотларни ўз вақтида қайта ишлашнинг имкони йўқлиги ва бошқаларни сабаб қилиб кўрсатиш мумкин.

Латент жиноятлар жамиятнинг турли соҳаларида кузатилади ва кўпинча қуйидаги йўналишларда намоён бўлади:

Биринчи, оиладаги зўравонлик – жабрланувчиларнинг қўрқуви ёки ижтимоий босим сабабли улар бу каби ҳолатларни билдирмайдилар.

Иккинчи, коррупция ва иқтисодий жиноятлар – молиявий манфаатлар ва яширин ҳаракатлар натижасида кўплаб жиноятлар сирли қолади.

Учинчи, кибержиноятлар – интернет орқали содир этиладиган жиноятлар кўпинча техник жиҳатдан излаш қийин бўлгани учун латент ҳисобланади.

Латент жиноятларнинг аниқланмаганлиги қонунчилик тизимига нисбатан ишончни камайтиради, жиноятчиликни ривожлантиришга шароит яратади ва жамиятда ижтимоий мувозанатнинг бузилишига олиб келади.

Латент жиноятларнинг асосий сабаблари тариқасида қуйидагиларни келтириш мумин.

Биринчидан, жабрланувчининг қўрқуви ёки ишончсизлиги. Жабрланувчилар кўп ҳолларда жиноят ҳақида хабар беришдан қочадилар, чунки улар қасос олинишидан қўрқадилар ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга ишонмайдилар.

Иккинчидан, қонунчилик тизимидаги камчиликлар. Баъзи давлатларда ҳуқуқий тизимнинг самарасизлиги ёки расмийлар ўртасидаги коррупция жиноятларнинг қайд этилишига тўсқинлик қилади.

Учинчидан, жамоатчилик хабардорлигининг пастлиги. Аҳолининг ҳуқуқий билимларининг етарли даражада эмаслиги ёки жиноят ҳақида хабар бериш механизмларининг мавжуд эмаслиги латент жиноятлар даражасини оширади.

Тўртинчидан, илмий-техник имкониятларнинг чекланганлиги. Кибержиноятлар ёки халқаро чегараларни кесиб ўтувчи жиноятлар аниқлаш учун юқори технологик имкониятларни талаб қилади. Бу имкониятлар етишмовчилиги жиноятларнинг латент бўлиб қолишига олиб келади.

Латент жиноятчиликни юзага келиш сабабларига кўра қўйидаги турларга бўлиб таҳлил қилиш мумкин:

1. Жиноятлар ҳисобини юритувчи органларнинг идоравий номувофиқлигисабабли қилмишларнинг жиноятларни рўйхатга олиш тизимига киритилмаслиги. Бу асосан жиноятларни марказлашган рўйхатга олиш ваколатининг Ички ишлар вазирлиги органларидан прокуратура органларига ўтказилиши ва ушбу тизимнинг янги жорий этилганлиги, рўйхатдан ўтказишнинг компьютерлаштирилгани билан боғлиқ.

2. Ҳеч кимга аён бўлмаган жиноятлар. Одатда бунга “эҳтиётсизлик оқибатида содир этилган, ишлаб чиқариш технологияларини бузиш билан боғлиқ бўлган жиноятлар” ва бошқалар киради. Баъзан бу гуруҳга эҳтиётсизлик оқибатида содир этилган жиноятлардан ташқари, кам аҳамиятли, оз миқдорда зарар етказилган жиноятлар ҳам киритилади.

3. Фақат жиноятчига маълум бўлган жиноятлар. Ушбу тоифадаги жиноятларга маст ҳолатдаги шахсга, вояга етмаганларга нисбатан содир этилган жиноятлар, шунингдек, “жабрланувчисиз бўлган жиноятлар” деб номланган жиноий ишлар киритилади. Бу, масалан, манфаатдор шахснинг давлат хизматчисига ўз мансаб ваколатини бажарганлиги ёки бажармаганлиги учун пора бериши бўлиши мумкин.

Латент жиноятларнинг содир этилиши натижасида қўйидаги ҳолатлар келиб чиқади.

Жумладан, жамиятда адолатсизлик ҳиссининг ортишига олиб келади. Жабрланувчиларнинг қонун ўстуворлигига ишончи сусаяди, бу эса фуқаролик жамиятининг ривожланишига салбий таъсир қилади.

Жиноятчиликнинг кучайишига тўртки бўлади. Латент жиноятлар жиноятчиларни жазосиз қолишга ишонтириб, янги жиноятлар содир этилишига имконият яратади.

Бундан ташқари, иқтисодий зарарлар етказилишига олиб келади. Коррупция ёки молиявий фирибгарлик каби латент жиноятлар давлат иқтисодиётига жиддий зарар етказади.

Баъзи халқаро тадқиқотларнинг натижаларига кўра ҳақиқатда содир этилган жиноятларнинг 50 % га яқини латент бўлиб қолмоқда.

Айрим давлатларда баъзи турдаги қилмишлар (масалан номусга тегиш, харидорларни алдаш, кам миқдорда талон-торож қилиш ва хоказолар) бўйича латентлик даражаси анча юқори бўлиши мумкин. Хабар берилмаган жиноятлар асосан қўйидагилар билан боғлиқ :

- фуқаролар ва жиноят жабрланувчиларининг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга ишончсизлиги;
- ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг жиноятни очиш ва аризачини химоя қила олишга ишончсизлик;
- жиноятчиларнинг ўч олишидан қўрқиш;
- тажовуз (масалан номусга тегиш)ни бошқаларга билдирмаслик;

- жиноятчи билан келишув битимининг тузилганлиги;
- жиноятдан жабрланганликни билмаслик ва хоказолар.

Рўйхатга олинмаган жиноятлар бутун дунёга ўзига хос, бироқ тарихий ва бошқа сабабларга улар МДХ га кирган ва Ўзбекистонда анча кенг тарқалган. Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан яширилган жиноятлар рўйхатга олинмаган жиноятларнинг тахминан 30 % ни ташкил этади. Айрим турдаги жиноятларда бу кўрсаткич янада юқори.

Яширишга уринишнинг сабаблари турлича:

- Ички ишлар органлари ва хуқуқни муҳофаза қилувчи органлари жиноятчиликни назорат қилишга қобилиятли эканлигини кўрсатиш;
- ушбу органларнинг жиноятчиликнинг ўсишини камайтира олмаётганлиги;
- очилиши қийин бўлган жиноятлардан қочиш;
- Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимида малакали кадрлар ва техника воситаларининг етишмаслиги;
- ходимлар касбий тайёргарлигининг пастлиги;
- жиноят юстицияси тизимида суистеъмолчиликлар ва коррупциянинг кенг тарқалганлиги ва хоказолар.

Рўйхатга олинган, аммо суриштиручи, терговчи ва прокурорларнинг айби билан аниқланмаган жиноятлар ҳисобга олинганларнинг 2 – 5 % ни ташкил этади. Бу жиноят ишини қўзғатишни рад этиш, жиноят ходисаси ёки таркиби бўлмаганлиги учун тугатиш тўғрисида қарор чиқариш, суднинг оқлов ҳукми чиқаришда намён бўлади.

Ҳозирги кунда криминологияда яширин (латент) жиноятлар дейилганда, жиноятга дахлдор ишларни қонун асосида кўриб чиқишга ва тергов ҳаракатларини юритишга ваколатли давлат органларига хабар келмаган ёки тегишлича ахборот-ҳисоб юритиш рўйхатидан ўтмаган жиноятларни тушуниш эътироф этилади. Ушбу умумий тушунча орқали яширин жиноятчиликнинг оддий, оралиқ ва сунъий яширинлик каби гуруҳлари белгиланган. Биринчи гуруҳга кирувчи жиноятлар тўғрисидаги хабар тегишли давлат органларига ёки шахсга маълум бўлмаганлиги билан изоҳланади. Иккинчи гуруҳдаги ҳолатда эса жиноий хатти-ҳаракатлар оқибатида рўй берган ҳодиса жиноят деб идрок этилмайди ва ноаниқлигича қолади. Учинчи гуруҳдаги жиноятларда эса жиноятчилик ҳолатлари ғайриқонуний тарзда инкор қилинади ва тегишлича рўйхатга олинмайди.

Санаб ўтилган ҳолатларнинг ҳар бирида ўзига хос умумийлик мавжуд бўлиб, у ҳам бўлса жиноятчилик ёки унга тааллуқли хабарнинг йўқлиги, шунингдек, объектив воқелиқдан келиб чиққан ҳолда сунъий ҳамда қасддан яшириш ҳолатларнинг мавжудлигидир. Айнан шу каби хабар келмайдиган ёки яширин жиноятлар, юқорида таъкидланганидек, жиноятчиликнинг яширинлик ҳолатини ифодалайди.

Жиноятчиликнинг яширинлик ҳолати ва айниқса, унинг миқдори (миқёси) ҳозирги кунда криминология нуқтаи назаридан энг долзарб муаммо ҳисобланади ва ушбу муаммо кам ўрганилганлиги боис жаҳон олимларининг эътиборини ўзига қаратмоқда.

Яширин жиноятчиликнинг миқдорини аниқлаш ва унга баҳо бериш эса мутахассислар томонидан жиноятчиликка умумий баҳо беришда катта аҳамиятга эга эканлиги эътироф этилган.

Хулоса ўрнида шуни айтиб ўтишимиз лозимки, латент жиноятларнинг олдини олиш учун жамиятда очиқлик ва ҳуқуқий онгни ошириш муҳим аҳамиятга эга. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг самарадорлигини ошириш, жабрланувчиларга ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ва жамоатчиликни жиноятларга қарши курашда фаол иштирок этишга жалб қилиш орқали латент жиноятларни камайтириш мумкин. Жамиятнинг барқарор ривожланиши учун қонун устуворлигини таъминлаш ва ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Криминология. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, 2018.
2. Латент жиноятчилик ва унинг сабаблари. – Қозон: Қозон Давлат университети нашри, 2017.
3. Аширов Ш.Х. "Жиноятчилик ва унинг турлари." – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқи институти, 2015.
4. Мажидов Н.Ш. "Латент жиноятлар ва уларга таъсир этувчи омиллар." – Тошкент: Адолат нашриёти, 2020.
5. Жиноятчилик ва унинг профилактикаси. – Бухоро: Бухоро Давлат университети нашри, 2016.
6. Коррупцияга қарши курашнинг замонавий усуллари. – Тошкент: Олий суд нашри, 2019.